

Başvuru: 16.04.2020

Kabul: 26.05.2020

Atıf: Yeşilçayır, Celal. "İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi". *Temaşa Felsefe Dergisi* 13 (2020): 73-85

İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi

Celal Yeşilçayır¹

ORCID ID: 0000-0002-3132-920X

Öz

İnsan hakları, herkesin salt insan olmaya bağlı temel hakları olarak bilinmektedir. İnsan hakları kuşakları ise bu anlayışın fikirsel gelişim sürecindeki dönemleri ifade eden bir kavramdır. Bununla birlikte insan hakları kuşakları çerçevesinde birtakım tartışmaların yaşandığı ve bu tartışmaların haklarla ilgili bazı ayrışmalara neden olduğu görülmektedir. Liberal düşünürler, ileri sürdükleri farklı fikirlerle bahsi geçen tartışmalarda başat rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda bazı liberal düşünürlerin insan haklarını sadece birinci kuşak hakları olarak bilinen "yaşama hakkı" ile sınırlandırdıkları ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan insan hakları kuşaklarını bir bütünün parçaları olarak gören ve söz konusu sınırlandırmaya karşı çıkan düşünürler de mevcuttur. İnsan hakları kuşaklarındaki ayrışmaların hukuk sistemlerine yansımaları ise birçok hak ihlaline neden olabilmektedir. Dolayısıyla insan hakları kuşakları minvalinde yaşanan tartışmaların ve ayrışmaların bir çözüme ulaşması konusunda felsefi bakış açılarına gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır. Elinizdeki çalışmada kuşaklar tartışması bağlamında yaşanan sorunlar analitik ve eleştirel bir anlayışla irdelenerek, birtakım tespitlere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda sorunların çözümüne yönelik felsefi mahiyette bazı önerilerin oluşturulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Kuşaklar Tartışması, Cranston, Rawls, Nozick

Generations Debate in Human Rights and A Solution Attempt

Abstract

Human rights are known as the basic rights of everyone, depending on being pure human. Human rights generations, on the other hand, represent periods in the mental development process of this understanding. However, it is seen that there are some debates within the framework of human rights generations and these debates cause some disagreements about rights. Liberal thinkers play a dominant role in the discussions mentioned with the different ideas they put forward. In this context, it turns out that some liberal thinkers limit human rights only to the "right to live" known as first generation rights. On the other hand, there are also thinkers who consider human rights generations as parts of a whole and oppose this limitation. The reflection of the separations in human rights generations on the legal systems can cause many rights violations. Therefore, it is understood that philosophical perspectives are needed in order to reach a solution to the debates and divergences in the context of human rights generations. In the current study, the problems experienced in the context of the generation debate are analyzed with an analytical and critical understanding and some determinations are tried to be reached. At the same time, it is aimed to formulate some philosophical suggestions for the solution of the problems.

Keywords: Human Rights, Generations Debate, Cranston, Rawls, Nozick

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Sistemik Felsefe ve Mantık ABD, Gümüşhane. cyesilcayir@gumushane.edu.tr

Giriş

İnsan hakları söz konusu olduğunda akıllara öncelikle tarihte yapılan *Magna Carta* (1215), *Virginia Haklar Bildirgesi* (1776), *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* (1789), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) adlı sözleşmeler ve imzalanan belgeler gelmektedir. Ancak özü itibarıyla incelendiğinde insan haklarının sözleşmelerin, belgelerin, hukuk dizgelerinin ve anayasaların ötesinde insanın bizatihi kendi doğasından getirdiği haklar olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsan haklarının salt insan olmaya bağlı haklar olduğunun anlaşılması sürecinde ise düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bununla birlikte insan hakları ile ilgili tutarlı ve sağlıklı bir anlayışın oluşması bakımından sözleşme metinlerinden önce bu hakların düşüncel gelişiminin üzerinde durulması gerekmektedir.

İnsan haklarının düşünsel gelişimi irdelendiğinde ise bu anlayışın tarihin belli bir döneminde mucizevi bir biçimde doğmadığı, düşünürlerin fikirlerinin gelişip, evrilmesi suretiyle modern biçimini aldığı anlaşılmaktadır. Felsefi bağlamda ele alındığında insan haklarının genellikle doğal haklar/doğal hukuk bağlamında temellendirilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Aynı zamanda insan hakları düşüncesinin tarihsel süreç içinde sürekli olarak ileriye doğru gelişmediği, zaman zaman duraksadığı ve hatta tökezlediği bilinmektedir. Günümüzde insan haklarının mahiyetine dair daha fazla bilgiye sahip olmak mümkündür, çünkü bu anlayış tarihsel süreçteki düşünsel faaliyetler neticesinde gelişmiş durumdadır. Ancak haklarla ilgili gelişmelere ve mevcut sözleşmelere rağmen insan hakları bakımından dünyamızın durumunun istenilen seviyede olduğunu iddia etmemiz pek mümkün gözükmemektedir.

Günümüzde insan hakları söylemleri dünya kamuoyunda bir taraftan artarken diğer taraftan da insan hakları sorunlarının/ihlallerinin ciddi anlamda devam ettiği yadsınamaz bir gerçek karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle imzalanan birçok antlaşmanın uygulamaya geçirilememesi nedeniyle yaşanan insan hakları ihlalleri dünyanın bugünü ve geleceği adına endişe verici boyutlardadır. Aynı zamanda politik gücün, demokratik meşruiyetin ve statükonun korunması adına insan haklarının mahiyetinden tavizler verildiği anlaşılmaktadır. Yaşanan söz konusu insan hakları tavizlerinin ve ihlallerinin bir yönüyle kuşaklar tartışması/çatışmasıyla ilgili olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Buna göre küresel anlamda yaşanan insan hakları sorunları çerçevesinde haklarla ilgili yaşanan kuşaklar tartışmasının aydınlatılması önem arz etmektedir.

İnsan hakları kuşakları, özü itibarıyla hakların düşünsel gelişim süreçleri ile ilgili dönemlere işaret etmektedir. Dönemsel olarak belirginleşen insan hakları düşünceleri, belli periyotlar oluşturmaktadır ve alan yazında insan hakları kuşakları olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada insan hakları kuşakları bağlamında yaşanan sorunlar ve tartışmalar serimlenerek bunların çözümüne yönelik bazı önerilerin oluşturulması amaçlanmaktadır. Çalışmada metin analizi yönteminin yanında felsefi eleştirelilik ve temellendirme anlayışı benimsenmektedir. Siyaset ve hukuk gibi alanlardaki tartışmalara ise daha az değinilmektedir. Ayrıca literatürde tam anlamıyla belirginlik kazanmayan “dördüncü kuşak haklar” tartışması araştırma kapsamında yer almamaktadır. Bu konuya yönelmemizin nedeni kuşaklar tartışmasının yol açtığı insan hakları sorunlarının aydınlatılması ve bu sorunların giderilmesi adına felsefi bir temellendirme oluşturulmasıdır.

1. İnsan Haklarının Neliği

Özü itibarıyla ele almaya çalışırsak, insan haklarını salt insan olmaya bağlı haklar olarak tanımlamamız mümkündür. Buna göre dünyaya insan olarak gelmek insan haklarına sahip olmak için yeterli bir nedendir. İnsan hakları konusundaki söz konusu anlayışın aynı zamanda entelektüel çevrelerde de yaygın kabul gördüğü bilinmektedir. Aynı zamanda sözleşme, belge ve yasalarda da insan haklarının doğuştan geldiği anlayışı önemli ölçüde kabul edilmektedir. Bu çerçevede insanın doğuştan getirdiği haklarının *dokunulmaz, bölünmez ve vazgeçilmez olmak*² gibi temel nitelikleri bulunmaktadır. Diğer taraftan insan haklarının özünü oluşturan söz konusu niteliklerin sözleşme, belge ya da anayasa metinleri tarafından belirlenmediğinin altını çizmemiz gerekmektedir. Şu halde insan haklarının belgelerin ve sözleşme metinlerinin ötesinde doğal haklar bağlamında düşünülmesi ve anlaşılması gerekmektedir.

Felsefi bağlamda düşünüldüğünde doğal hukukun, doğal hakları temsil eden şemsiye bir kavram olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Cicero, (M.Ö. 106-43) doğal hukuku, insan aklı ile doğanın ortak yasası ve adaletin temel ilkesi olarak tanımlamaktadır.³ Cranston'a göre doğal haklar/doğal hukuk herhangi bir ilahi bildirim olmaksızın her rasyonel beyinin tereddütsüz fark edebileceği başlangıç prensipleridir.⁴ Dolayısıyla doğal hukukun her türlü unsurun ötesinde insan haklarını rasyonel bağlamda meşrulaştırıcı bir özelliğe sahip olduğunu ifade etmemiz mümkündür. İnsan haklarının insanın bizatihi doğasında olduğu iddia edilirken de yine doğal hukuka işaret edilmektedir. Düşünsel anlamda belli süreçlerden geçerek gelişen insan hakları anlayışında kuşaklar ayrımı da bu gelişime paralel olarak ortaya çıkmıştır.

2. İnsan Haklarında Kuşaklar

İnsan hakları, herhangi bir hukuk maddesi olarak ifade edilmeden önce belli bir fikrîsel gelişim sürecinde doğar ve gelişirler. Belli dönemlerde ortaya çıkan insan hakları düşünceleri belirgin bir biçimde kabul görmeye ve geliştiği dönemle birlikte anılmaya başlamıştır. İnsan hakları kuşakları ortaya çıkıp, geliştikleri tarihsel dönemlere işaret etmektedirler. Haklarla ilgili kuşaklara göre sınıflandırma ilk olarak 1979'da uluslararası insan hakları uzmanı olan Karel Vasak tarafından ileri sürülmüştür.⁵ Bu çerçevede üç temel insan hakları kuşağı ön plana çıkmaktadır. Böylelikle günümüzde insan hakları birinci kuşak, ikinci kuşak – ve üçüncü kuşak haklar olarak kategorileştirilmektedir.

Kişi özgürlükleri ve siyasal hakları içeren birinci kuşak haklarında temel olarak “yaşama hakkı” hususu ön plana çıkmaktadır. Bu hakların uzun bir düşünsel birikimin neticesinde dillendirilmeye başladığını iddia etmemiz mümkündür. Rönesans döneminde Skolastik anlayışa yönelik karşı çıkışlarla birlikte Antik Çağ'ın bilgi anlayışı tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca düşünürler geleneksel toplumcu ve dogmatik yapıların ötesinde “bireyci” teoriler ortaya atıyorlardı. Söz konusu bireyci mücadelenin aynı zamanda siyasal iktidarın tahakkümcü anlayışına karşı da verildiği anlaşılmaktadır. Bireyci teorilerin belirgin özelliklerinin başında bu anlayışın “bireyin doğuştan getirdiği haklar” çerçevesinde

² <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

³ Cicero, *Republic*, çev. N. Rudd (Oxford: Oxford University Press, 1998), 22.

⁴ Maurice Cranston, “İnsan Hakları Nelerdir?”, çev. Atilla Yayla, *Sosyal Siyasal Teori* içinde, der. A. Yayla (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993), 252.

⁵ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011), 511.

temellendirilmeye çalışılmasıdır.⁶ Böylelikle Antik Çağ ve Helenistik Dönem'de⁷ ileri sürülmüş olan doğal hak anlayışı, Yeni Çağ düşünce atmosferinde yeniden formüle edilmeye başlanmıştır. Bu süreç aynı zamanda insan hakları düşüncesinin gelişmesine de zemin hazırlayacaktır. Dolayısıyla birinci kuşak insan haklarının ortaya çıkması söz konusu düşünsel süreçlerle ilgili olarak şekillenirken, *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* bu sürecin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni Çağ dönemindeki bireyci teoriler ile birlikte insanın bizatihi kendi doğasından getirdiği temel haklarının olduğu anlayışı yaygınlaşmıştır. Böylece birinci kuşak insan haklarının bireyi korumaya yönelik temel ilkeleri ortaya çıkarmayı amaçladığını ifade etmemiz gerekmektedir. Önceleri düşünsel/felsefi bağlamda gelişen ve belirginleşen birinci kuşak hakların zamanla uygulamaya geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Böylelikle siyasi iktidarları hukuka tabi kılma ve bireysel haklar karşısında devletin/iktidarın yetkilerini sınırlandırma anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır.⁸ Bu çerçevede bireyin “yaşama hakkı” olduğu düşüncesi temel bir insan hakkı olarak kabul görmeye başlamıştır. Aynı zamanda otoriteler karşısında bireysel özgürlüklerin önemsene-meye başladığının altının çizilmesi gerekmektedir. Birinci kuşak insan hakları bağlamında kişisel ve siyasal hakların üzerinde durulmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. Yaşama hakkı, ayrımcılık ve işkence yasağı ile kişi özgürlüğü ve güvenliğinin önemli hususlar olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci kuşak insan haklarının ortaya çıkmasında ise özellikle sanayileşme/endüstrileşme ile birlikte işçi sınıfının ortaya çıkmasının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu haklar kısaca “sosyal ve ekonomik” haklar olarak literatüre geçmiştir. İkinci kuşak hakların ortaya çıkmasında endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı ve emek sömürsünün önemli bir etkisinin olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Bununla birlikte sosyal ve ekonomik hakların birer hukuk maddesi haline gelmesi düşünsel olarak ortaya çıkışından çok sonraki tarihlere tekabül etmektedir.⁹ Nitekim insan hakları bağlamında sosyal ve ekonomik haklardan 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde söz edildiği görülmektedir.¹⁰ İkinci kuşak insan hakları bağlamında sosyal, ekonomik hakların yanında sağlık hakkı ve eğitim alma hakkının da önemsene-meye başladığı görülmektedir. Bununla birlikte ikinci kuşak hakların devletlere belli bir takım sorumluluklar yüklediği yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu hakların yurttaşlara sağlanabilmesi hususunda siyasi iktidarların belli yasalar çıkardıkları ve hayata geçirilebilmesi konusunda ülkenin ekonomik şartlarının göz önünde tutulması gerektiğine dair şerh düşüldüğü dikkat çekmektedir.

Üçüncü kuşak insan hakları anlayışının ise XX. Yüzyılla birlikte ortaya çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle iki büyük dünya savaşının insan onuruna yönelik tehditlerine istinaden zikredilen hak türünün belirginleştiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Barış hakkı, çevre hakkı, ekonomik ve sosyal gelişme hakkı vb. hakları içeren üçüncü kuşak haklar, dayanışma hakları, kolektif haklar ya da halkların hakları olarak da ifade edilmektedir.¹¹ Halkların hakları olan üçüncü kuşak hakların devletin sınırlarını aşan karakteris-

⁶ Mehmet Ali Ağaogulları, “Fransız Devriminin Birey-Devlet İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 3-4 (1989): 195.

⁷ Doğal hak anlayışının ilk örneklerinin Sofistlerin (Antiphon, Alkidamos, Hippias), Stoacıların ve Cicero tarafından ortaya atıldığı bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Celal Yeşilçayır, *İnsan Hakları Felsefesi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 23-32.

⁸ Fulya Akyıldız, “Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2011): 43.

⁹ Mahmut Gökpınar, “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 120 (2015): 57.

¹⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/komiyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

¹¹ Yeşilçayır, *İnsan Hakları Felsefesi*, 62.

tiği söz konusudur. Öyle ki çevre ve barış hakkı ulusal sınırları aşan ve insanlığın büyük ailesinin bir ferdi olmakla ilgili bir duruma işaret etmektedir. Söz gelimi dünyanın denizlerinin ve atmosferinin kirletilmesi bütün insanlığın hayatını tehdit eden bir problemdir. Bununla birlikte savaşların yalnızca neden olan ülkeyi ve ülkeleri değil bütün insanları etkilediği yadsınamaz bir gerçektir.

İnsanoğlunun doğayı dönüştürme ve doğada mutlak üstünlük kurma çabaları, zaman içerisinde ekolojik dengenin bozulmasına neden olmuştur. Bu dengenin bozulmaya başlaması ile birlikte su ve hava kirliliği, bitki örtüsünün ve ormanların tahribi, hayvan türlerinin tükenmesi, gürültü, radyoaktif kirlenme ve küresel ısınma, çölleşme vb. çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır.¹² Barışçı ve temiz bir çevrede yaşama hakkını içeren üçüncü kuşak insan haklarında daha önce gündeme gelmeyen bazı hususlar ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede hakların gerçekleşmesi bakımından siyasi otoritelerin ve yasaların yanında toplumdaki herkesin belli yükümlülüklerinin olduğu hususu üzerinde durulmaktadır. Çünkü bazı hakların gerçekleşmesi bakımından devletin sorumlulukları yeterli değildir. Söz konusu özelliğinden dolayı üçüncü kuşak haklar “dayanışma” hakları olarak nitelendirilmektedir. Böylelikle insan haklarının sağlanmasının bütün toplumsal aktörlerin dayanışmasından geçtiğine vurgu yapılmaktadır.¹³ Bununla birlikte insan hakları bağlamında genel kabul gören üç kuşak hakları çerçevesinde geçmiş dönemlerde ve günümüzde bazı tartışmaların yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu tartışmalarda öne çıkan hususları ele alarak sorunların çözümüne yönelik bazı öneriler oluşturmaya çalışalım.

3. İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması

İnsan haklarının zikredilen üç kuşağı çerçevesinde düşünürlerin/araştırmacıların birbirinden farklı fikirler ileri sürdükleri ve haklarla ilgili ciddi tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Bu çerçevede söz konusu üç kuşağın insan hakları alanının içinde yer aldığı ve kuşakların birbirini tamamladığı anlayışını savunanların olduğu da görülmektedir. Diğer taraftan kuşaklar arasında belli derecelendirmeler yaparak, bazı kuşakların insan hakları alanında yer almadığını iddia eden fikirlerle de karşılaşmaktadır. Söz konusu tartışmaların özellikle *liberal* olarak adlandırılan düşünürler arasında yaşandığı ve bu bağlamda liberal düşüncenin farklı yönlerinin/yorumlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla birinci kuşak insan hakları, devletin yasalarını bireyin yaşama hakkına göre düzenlemesini talep etmişlerdir ve bu hususta önemli ölçüde başarı sağlanmıştır. Diğer taraftan bireylerin/yurttaşların, sosyal, ekonomik, sağlık, eğitim vb. temel gereksinimleri hususunda devlete birtakım yükümlülükler getiren ikinci kuşak haklar hususunda aynı başarının sağlandığını söylemek pek mümkün değildir.¹⁴ İkinci kuşak insan haklarında çalışma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı ile korunmaya muhtaç kişilerin gözetilmeleri ile ilgili hakların hayata geçirilmesi gibi hususlar söz konusudur. Böylelikle sosyal adaletin ve eşitliğin sağlanması bakımından sosyal devlet anlayışının hayata geçirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Üçüncü kuşak haklar olan barış ve çevre hakkının hayata geçmesi bakımından yurttaşların kazanması gereken bilincin yanında devletin yerine getirmesi gereken yükümlülükler önem arz etmektedir. Şu halde özellikle ikinci ve üçüncü kuşak hakların mahiyeti ile uygulanması konusunda ciddi tartışmaların/

¹² Orse Demirel, “İnsan Hakları Açısından Çevre Hakkı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 5.

¹³ Demirel, “İnsan Hakları Açısından Çevre Hakkı”, 1.

¹⁴ Akyıldız, “Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi”, 43.

sorunların yaşandığı dikkat çekmektedir. Söz konusu sorunsalın öncelikle siyaset felsefesi bağlamında ele alınması önem arz etmektedir.

Devletler, siyasal ya da ideolojik tercihleri ve devletin menfaatleri söz konusu olduğunda insan haklarına yönelik kayıtsız tutumlar sergileyebilmektedirler. Aynı zamanda demokratik bir biçimde iktidara gelen yönetimlerin kendilerini seçen çoğunluğu memnun edebilmek amacıyla zaman zaman haklarla ilgili demokratik kararlar alabildikleri bilinmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan kuşak tartışmalarının, söz konusu devletler/ iktidarlar için insan haklarından taviz verebilmek için önemli bir anahtar olabilmektedir. Şu halde siyasi iktidarlar, insan hakları kuşaklarını “önemlilik” ölçütüne göre yorumlamayı tercih edebilmektedirler. Ya da ikinci ve üçüncü kuşak hakları temel insan hakları olarak görmeyen fikirleri ölçüt alabilmektedirler. Böylelikle iktidarlar, ikinci ve üçüncü kuşak insan haklarının daha az önemli olduğu iddia edilerek hakların hayata geçmesine yönelik kayıtsız kalabilmektedirler. Dolayısıyla bireyin salt insan olmaya dayalı temel haklarının, devletin/siyasi iktidarın aldığı kararlarda ve çıkardığı yasalarda suiistimale uğraması olasılığının yadsınmaması gerekmektedir.¹⁵ Başka bir ifadeyle insan hakları kuşakları tartışmaları çerçevesinde oluşan kuşakların hakların önem derecesine göre oluştuğu anlayışı, bir takım sorunları ve ihlalleri de beraberinde getirmektedir.

Sosyal, güvenlik, sağlık, ekonomik ve eğitim haklarını içeren ikinci kuşak hakların uygulanması hususunda geçmiş dönemlerde ülkemizde de bazı yasalar çıkarılmıştır. Öyle ki 2001 Anayasa değişikliğine kadar devlete ancak maddi olanaklar ölçüsünde ödevler yüklenmiştir. Böylelikle “ekonomik istikrarın gözetilmesi” hususu 1961 Anayasası’nda (madde 53) ve 1982 Anayasası’nda (madde 65) yer almıştır. Benzer bir biçimde her iki anayasada sağlık hakkının temel bir insan hakkı olduğu ve devletin bunu yerine getirmesinin temel yükümlüğü olduğu açık bir biçimde ifade edilmiş değildir. Buna göre ikinci kuşak insan haklarının Anayasa’da pek önemsenmediği ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle geçmiş hukuk sistemlerinde birinci kuşak haklara nazaran ikinci kuşak hakların üvey evlat muamelesini gördüğünü ifade etmemiz mümkündür.¹⁶ Dolayısıyla yasaların/mercilerin insan haklarını sadece birinci kuşak haklardan ibaret olarak saymasından kaynaklanan tartışmaların yaşandığını ifade etmemiz gerekmektedir. Diğer taraftan insan haklarında yaşanan mezkûr sorunlar tüzel kişileri aşan daha felsefi bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu tartışmayı XX. yüzyılın önde gelen filozoflarından Cranston, Rawls ve Nozick bağlamında değerlendirmeye çalışalım: Cranston’a göre ikinci ve üçüncü kuşak hakların içeriklerinin insan hakları olarak tanımlamak doğru bir tutum değildir. Çünkü o, bu hakları ideal bir durum olarak nitelendirerek, temel insan hakları kategorisinde değerlendirmemektedir. Ayrıca o, bu türden hak anlayışının müphem bir nitelikte olduğunu ve söz konusu hakların insan hakları bağlamında ele alınmaması gerektiğini iddia etmektedir. Aynı zamanda o, ikinci ve üçüncü kuşak haklardan söz etmenin insan haklarını ütopyacı özlemlerin alacakaranlığına itmek anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla insan haklarının doğal hukuk bağlamında meşru zeminin bulunduğunu ifade ederek oldukça yerinde bir tutum benimseyen Cranston’un ikinci ve üçüncü kuşak haklara ikinci ve hatta üçüncü sınıf haklar muamelesi yaptığı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Adil Şahin, “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 59 (2010): 717.

¹⁶ Şahin, “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme”, 754.; Gökpınar, “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması”, 46.

John Rawls (1921-2002) ise *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde “hakkaniyet olarak adalet” anlayışının hayata geçmesi gerektiğine dair fikirler ileri sürmektedir. Bu çerçevede o, temel hak ve özgürlükler ile farklılık ilkesine ve hakkaniyetli fırsat eşitliğinin amaçlandığı bir siyasetin önemine dikkat çekmeye çalışmaktadır.¹⁷ Rawls’ın düşüncelerini meşruiyet zeminine ise “başlangıç durumu” olarak nitelendirdiği doğal haklar düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun eserinde insan haklarının bütün ilkesini önemseydiği, bireysel ve toplumsal adalet bağlamında insan haklarının sağlanmasını doğal hakların bir gereği olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla onun “hakkaniyet olarak adalet” düşüncesi bağlamında ekonomik ve sosyal hakların temel hak kategorisi içinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle onun üç kuşak insan haklarını bir bütünün parçaları olarak gördüğünü iddia etmemiz mümkündür.

Diğer taraftan Rawls’un düşüncelerinde karşımıza çıkan insan haklarının bütünlüğü ilkesinin Nozick’in (1938-2002) *Anarşi, Devlet ve Ütopya* adlı eserinde eleştiriye tabi tutulduğu görülmektedir. Sözü geçen eserinde o, yurttaşlarına yönelik ekonomik ve sosyal yükümlülükler üstlenen devlet anlayışını eleştirerek, minimal devlet düşüncesini savunduğu dikkat çekmektedir. Ona göre ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetlerinin temel insan hakları olduğunu iddia etmek doğru bir tutum olmayacaktır. O, Rawls’un “hakkaniyet olarak adalet” anlayışına şu ifadeleriyle karşı çıkar: “Daha kapsamlı bir devleti haklı göstermeyi amaçlayan çeşitli gerekçelerin aslında öyle olmadığını tartışıyorum. Vatandaşlar arasında dağıtımcı adaletin sağlanması için böyle bir devletin haklı görülebileceği savına karşı, daha kapsamlı bir devleti gerektirmeyen bir adalet teorisi geliştirim ve özellikle John Rawls’un kısa süre önce geliştirdiği güçlü teoriye odaklanarak, daha kapsamlı bir devlet peşinde olan dağıtımcı adaletle ilgili diğer teorileri çürütmek ve eleştirmek için bu teorinin araçlarını kullanıyorum.”¹⁸ Bu çerçevede Nozick’in ikinci ve üçüncü kuşak insan haklarını temel insan hakları kategorisinde değerlendirmeye ortaya çıkmaktadır.

Böylelikle insan hakları kuşakları bağlamında ortaya çıkan felsefi tartışmaların daha ziyade farklı liberalizm farklı yorumları çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda söz konusu yorum ve tartışmaların devletlerin anayasalarında nasıl bir insan hakları anlayışı benimseyeceği hususunda önem arz etmektedir. Bununla birlikte devletlerin anayasal düzenlemelerinde sosyal, ekonomik, sağlık ve eğitim gibi hizmetleri ekonomik koşullara bağlı olarak gerçekleştirebileceği yönünde ifadeler yer verilmektedir. Söz konusu analize göre ikinci ve üçüncü kuşak insan haklarına yönelik düşünsel ve siyasal anlamda suiistimallerin/ihlallerin anlaşılmaktadır. Bu tutumun insan haklarının bütünlük, vazgeçilmez ve devredilmez prensiplerine aykırı olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. İnsan haklarındaki kuşaklar tartışması sorunsalının önüne geçilmesi adına bazı çözüm önerileri sunmaya çalışalım.

4. Kuşaklar Tartışması Nasıl Çözülür?

İnsan hakları kuşaklarının bazı liberal, siyasi ve hukuki yorumlarında önem derecesine göre bir sınıflandırma yapılarak, birinci kuşak dışındaki haklara daha az önem verildiği görülmektedir. Buna göre insan haklarının asli unsurunun “yaşama hakkı” olduğu anlayışı göz önünde tutularak, ikinci ve üçüncü kuşak hakları bu çerçevenin dışında tutulabilmektedir. Şu halde evrensel insan hakları yasaları çerçevesinde, ikinci kuşak hakları olarak bilinen ekonomik ve sosyal hakların, yaşama hakkından bağımsız olduğu yönünde sav-

¹⁷ John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, çev. Vedat Ahsen Coşar (İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2018), 13-19.

¹⁸ Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 24.

lar mevcuttur. Aynı zamanda üçüncü kuşak haklar olarak bilinen barış ve çevre hakkının temel insan hakkı olmadığı yönünde fikirler ileri sürülebilmektedir. Bu türden tartışmaların insan hakları bağlamında temel bir sorunsal teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tartışmaların nasıl çözülebileceğini analiz etmemiz yerinde olacaktır. Bu analiz bağlamında “Yaşama hakkı ile birlikte eğitim, sosyal, ekonomik, sağlık, çevre ve barış hakkının niçin temel insan hakları kategorisinde değerlendirilmesi gerekiyor?” Sorusunu cevaplandırmaya çalışalım:

Bu çerçevede öncelikle bireylerin can ve mal güvenliğinin sağlanmasının doğrudan yaşama hakkı ile ilgili olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Aynı zamanda bireylerin çalıştıkları mekânda iş güvenliğinin olması ve emeklerinin karşılığını alabilmelerinin teminat altına alınması önem arz etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Neo-liberal ekonomileri benimseyen ülkelerde hükümetler, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet gibi alanları özelleştirilmeyi teşvik etmektedirler. Naciye Yıldız, Neo-liberal ülkelerin birçok sağlık ve sosyal hizmeti minimal seviyeye indirmekle birlikte, paralı eğitim sistemine geçmeye çalıştığına dikkat çekmeye çalışmaktadır. Böylelikle maddi imkânı olmayan, dar gelirlilerin eğitim alma hakkının yok sayılması yadsınamaz bir gerçek olarak belirmektedir.¹⁹ Bununla birlikte “Eğitim alma hakkı temel bir insan hakkı mıdır?” diye ikinci bir soru karşımıza çıkmaktadır.

Eğitim alma hakkının temel bir insan hakkı olduğunun altını çizmemiz ve eğer bir tasnif yapılacaksa eğitim alma hakkının en başa yazılması gerektiğini iddia etmemiz mümkündür. Çünkü bireylerin temel haklarının neler olduğunun anlaşılmasının yolu eğitimden geçmektedir. Başka bir ifadeyle insanlar ancak farkına vardıkları/bildikleri kadar haklarını savunabilecek ve onlara sahip çıkabileceklerdir. Şu halde insan hakları bilincinin oluşmasında eğitimin vazgeçilmez bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde ne olduğu bilinmeyen ve farkına varılmayan hakların yok hükmünde sayılması kaçınılmaz olacaktır. Buna göre devletlerin siyasi kaygıları ve ideolojik tutumları bir tarafa bırakarak öncelikle insan hakları bilincini sağlayıcı eğitim sistemini yapılandırmaları gerekmektedir.²⁰ Böylelikle bireyler haklarının farkına vardıkları oranda onları hayata geçirmek için mücadele edebileceklerdir. İnsan haklarındaki kuşaklar minvalinde eğitim hakkının, ikinci kuşak haklar kategorisinde yer aldığı bilinmektedir. Bireylerin insan hakları konusunda belli bir bilinç kazanabilmeleri bakımından haklar tasnifinde eğitim hakkının en başa yazılması önem arz etmektedir. Ancak böylesi bir tasnifte eğitim alma hakkının değer bakımından bir önceliğinden ziyade bilgi ve bilinç kazanmak bakımından bir önceliğinden söz etmemiz daha doğru olacaktır.

Eğitim hakkının yanında yine ikinci kuşak insan hakları olarak bilinen sosyal ve ekonomik hakların günümüz dünyasındaki durumu sorgulandığında çarpıcı sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi günümüzde sadece Afrika’da günlük yirmi bini aşkın kişinin açlıktan hayatını kaybettiği²¹ düşünüldüğünde söz konusu hakların evrensel anlamda hayata geçtiğini iddia etmek oldukça zor görünmektedir. Bu bağlamda özellikle eski Senegal Devlet Başkanı Leopold Senghor’un “İnsan hakları kahvaltıda başlar”²² sözü akıllara gelmektedir. Şu halde birinci kuşak hak olarak bilinen yaşama hakkının hayata geçmesi bakımından bireylerin öncelikle yeterli gıdayı almasının önemli bir gereksinim olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre dünyanın belli

¹⁹ Naciye Yıldız, “Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim”, *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 11 (2008): 17.

²⁰ Yeşilçayır, *İnsan Hakları Felsefesi*, 184.

²¹ Mithat Direk, *Tarım Tarihi ve Deontoloji* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2012), 20.

²² Michael Freeman, “Human Rights”, in: *Politics in the Developing World*, ed. Peter Burnell, Vicky Randall (Oxford: Oxford University Press, 2008), 359.

bölgelerinde insanların bolluk ve refah içinde hayatlarını sürdürmelerine karşın, bazı bölgelerinde açlıktan hayatını kaybedenlerin olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Senghor'un sözünü "Hayat hakkı kahvaltıda başlar" biçiminde de formüle etmemiz mümkündür. Dolayısıyla hayatını sürdürebilmek için yeterli gıdayı alamayan bireylerin yaşama hakkının sağlandığını iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Buna göre birinci kuşak hak kategorisindeki yaşama hakkı ile ikinci kuşak hak olarak bilinen yeterli gıdayı alma hakkı arasında vazgeçilmez bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ekonomisini geliştirmiş ülkelerin dünyadaki açlık ve yoksullukla yeterli derecede ilgilenmediklerinin altını çizmemiz gerekmektedir.

İnsanların açlık nedeniyle hayatını kaybetmesinin yanında diğer bir insan hakları sorunsalı ise ikinci kuşak kategorisinde yer alan sağlık hakkıdır. Afrika'da her on bir saniyede bir anne ya da bebeğin hayatını kaybettiği gerçeği²³ göz önünde tutulduğunda sağlık hakkının temel bir yaşama hakkı olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Mary Robinson, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri olarak görev yaptığı dönemde sağlık hakkının temel bir insan hakkı olduğunu şu şekilde vurgulamıştır: "Sağlık hakkı sağlıklı olma hakkı demek değildir; yoksul ülkelerin kaynakları olmadığı halde pahalı sağlık hizmetleri kurmaları demek de değildir. Sağlık hakkı, hükümetlerin ve yöneticilerin mümkün olan en kısa zamanda herkesin ulaşabileceği ve yararlanabileceği bir sağlık sistemini kuracak politikalar ve eylem planları ortaya koymalarını gerektirir. Bunun gerçekleşmesini güvence altına almak, hem insan haklarıyla uğraşanların hem de halk sağlığı çalışanlarının vermeleri gereken en büyük mücadeledir."²⁴ Kofi Annan ise Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olarak görev yaptığı dönemde sağlık hakkının temel bir insan hakkı olarak görülmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmişti: "Benim amacım sağlığın nihayetinde bahşedilecek bir nimet olarak değil, mücadele edilmesi gereken bir insan hakkı olarak görülmesidir."²⁵ İnsan haklarının sözü geçen unsurları birbirleri ile mütemadiyen bir ilişki içinde bulunduğundan dolayı sağlık hakkının temel insan hakları çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. İkinci kuşak insan hakları çerçevesinde yaşama hakkının gerçekleşmesi adına yeni hak tanımlamaları ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda üçüncü kuşak hakların niçin temel insan hakları kategorisinde yer aldığını analiz etmemiz yerinde bir tutum olacaktır:

Üçüncü kuşak insan hakları dayanışma hakları olarak da bilinen çevre ve barış hakkını içinde barındırmaktadır ve insanların birbirlerinin hakkına riayet ederek bir arada yaşamaları gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Bunlardan çevre hakkının temel bir insan hakkı olup olmadığı günümüzde tartışılmaya devam etmektedir. Şu halde sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının temel bir insan hakkı olduğu düşüncesinin zamanla fark edildiği/ortaya çıktığı bilinmektedir. Şüphesiz bu anlayışın oluşmasında dünyanın doğasının ve atmosferinin endüstrileşmeyle birlikte bozulmasının/kirlenmesinin önemli bir rolü vardır. Söz konusu süreç, günümüzde de artarak devam etmektedir. Sanayisini geliştirmiş ülkeler ise söz konusu bozulma ve kirlenmenin önüne geçilmesi adına ciddi bir adım atmamaktadırlar. Yaşadığımız dünyanın doğal dengesinin bozulması, havanın ve denizlerin sürekli olarak kirletilmesiyle birlikte yaşama hakkının ciddi anlamda bir risk altında olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. Çevre hakkının yanında barış hakkı da üçüncü kuşak insan hakları kategorisinde yer almaktadır.

²³ <https://ajanscyprus.com/haber-bm-den-carpici-rapor-her-11-saniyede-bir-anne-ya-da-bebek-oluyor-68045.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2020.

²⁴ Zafer Öztekin, *Temel Sağlık Hizmetleri 1978-2018* (Ankara: Hasuder Yayınları, 2018), 1.

²⁵ Debra L. DeLaet, *The Global Struggle for Human Rights: Universal Principles in World Politics* (Stamford: Cengage Learning, 2015), 115. Bu ifadenin özgün biçimi "It is my aspiration that health finally will be seen not as a blessing to be wished for, but as a human right to be fought for" şeklindedir.

Cranston'un yukarıda ele almaya çalıştığımız yazısının devamında insanın kendi varlığını korumak için barış ortamını temin edecek bir kurallar sistemi içinde yaşaması gerektiğini savunmaktadır.²⁶ Ancak onun savunduğu barış içinde yaşama hakkının üçüncü kuşak insan hakları kategorisinde yer aldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Buna göre birinci kuşak hak kategorisinde yer alan yaşama hakkının sağlanabilmesi bakımından barış hakkının vazgeçilmez bir öneminin olduğunu iddia etmemiz mümkündür. Aynı zamanda Cranston'un "Toplum aynı anda (zamanda) bireyin komşusuna zarar vermeme görevini ve komşusu tarafından zarar verilmeme hakkını yaratır"²⁷ ifadeleri üçüncü kuşak insan haklarının özünü oluşturmaktadır. Betül Çotuksöken birinci kuşak hak kategorisinde yer alan yaşama hakkının tek başına ele alındığında çok fazla bir şey ifade etmediğini ileri sürmektedir.²⁸ Buna göre yaşama hakkını sağlayacak olan ekonomik, sosyal, sağlık, eğitim, çevre ve barışla ilgili haklar olmadığı müddetçe salt yaşama hakkı diye bir şeyden söz etmek pek mümkün olamayacaktır.

Dolayısıyla yaşama hakkının belli bir anlam ifade ederek hayata geçmesi bakımından bu hakkı sağlayıcı mahiyetteki hakların temel insan haklarından bağımsız düşünülmemesi gerekmektedir. Böylelikle söz konusu üç kuşak hakların birbirleriyle sıkı bir bağının/ilişkisinin olduğu iddia etmemiz yerinde bir tutum olacaktır. Öyle ki haklardan birini daha önemli ya da değerli görüp diğerlerini ikinci ya da üçüncü plana atmak doğru bir anlayış olmayacaktır. Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi insan hakları insanın doğasından getirdiği temel haklar olmakla birlikte ortaya çıkması/aydınlatılması uzun süreç almış haklardır. Buna göre birinci kuşak haklar olan yaşama hakkının sağlanabilmesi için ikinci ve üçüncü kuşak hakların sağlanmasının elzem olduğunu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda zikredilen üç kuşak hakları ile hak türlerinin eşit oranda değerli ve önemli olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Diğer taraftan insan haklarının üç kuşak üzerinden ifade edilmesi üç farklı kategoride haklar olup olmadığı sorusunu akıllara gelebilmektedir. Aslında üç ayrı insan hakları kuşağını insanın kendi doğasından getirdiği temel haklarını keşif süreci olarak nitelendirmek yerinde bir tutum olacaktır. Başka bir ifadeyle ikinci ve üçüncü kuşak insan haklarını birinci kuşak hak olan yaşama hakkını hayata geçirmek için ortaya çıktığını iddia etmemiz mümkündür. Adil Şahin, insan haklarını önem sırasına göre hiyerarşik olarak tasnif etmenin oldukça yanlış bir tutum olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü bu hakların kendi aralarında vazgeçilmez bir ilişki söz konusudur ve biri olmadan diğeri oldukça eksik kalacaktır. Dolayısıyla insan haklarının eşit değerde ve önemde olduğunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.²⁹ Dolayısıyla insan haklarında ortaya çıkmış olan üç kuşağı insan haklarının düşünsel gelişim süreci olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu tasnifin insan haklarının önem derecesine göre yapıldığını düşünmek, hakların özüne ve anlaşılmasına zarar verecek bir tutum olacaktır. Aynı zamanda hakları sadece birinci kuşaktan ibaret olarak ele almak, insan hakları bilincinin oluşmasına/gelişmesine önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Şu halde insan haklarının bir bütün olduğunun ve bölünemez olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. Buna göre insan haklarında kuşaklar olarak ifade edilen hak türlerini bir bütünün parçaları olarak değerlendirmek/görmek önem arz etmektedir.

²⁶ Cranston, "İnsan Hakları Nelerdir?", 255.

²⁷ Cranston, "İnsan Hakları Nelerdir?", 255.

²⁸ Betül Çotuksöken, İnsan Hakları ve Felsefe (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2012), 98.

²⁹ Şahin, "Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme", 713-714.

Bununla birlikte yaşama hakkının doğuştan getirilen temel bir hak olduğu kabul edildiğinde bu hakkın sağlanması için vazgeçilmez bir öneme sahip olan ekonomik, sağlık ve çevre hakkının da doğuştan getirilen temel bir hak olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda insan hakları belgelerinde ve haklarla ilgili kanun maddelerinde hakların uygulanmasında “devletin gelişmişlik düzeyi göz önünde tutulmalıdır” ibaresinin yer aldığı dikkat çekmektedir. Söz konusu ibareler, genel olarak hakların uygulanmasını devletin yorumuna ya da inisiyatifine kalması mümkün olabilmektedir. Birinci bölümde insan haklarının neliği bağlamında hakların *dokunulmaz, bölünmez ve vazgeçilmez* niteliğine değinmeye çalıştık. Hakların *bölünmezlik* temel ilkesi çerçevesinde düşünüldüğünde mezkûr kuşak haklarının birbiri ile ilişkili ve birbirini tamamlayıcı bir nitelikte olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. Öyle ki ikinci ve üçüncü kuşak hakların önem derecesinin daha az olduğuna dair bir anlayış ortaya çıktığında, birinci kuşak hakların gerçekleşme olasılığı tehlikeye girmiş olacaktır.³⁰ Bu yüzden, ikinci ve üçüncü kuşak hakların birinci kuşak haklarla doğrudan ilişkili olduğunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Şu halde insan haklarının bölünmezlik ilkesi gereği, yaşama hakkının gerçekleşebilmesi için ikinci ve üçüncü kuşak hakların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle bireyin hayatını idame ettirebilmesi bakımından, sosyal güvenliğe, besin maddelerine, sağlıklı bir çevreye ve barışa gereksinimi olduğunun yadsınmaması gerekmektedir.

Sonuç Yerine

Son tahlilde ana metin içinde yer vermediğimiz insan hakları ile ilgili bazı önemli hususlara değinerek sözü kuşaklar tartışması ile bağlamaya çalışalım: Dünya genelinde insan hakları konusunda ciddi anlamda bir paradoksun yaşadığı dikkat çekmektedir. Buna göre insan hakları söylemleri bir taraftan artarken bir taraftan da hak ihlallerinin hız kesmeden devam ettiğine şahit oluyoruz. Akdeniz’de alabora olan sığınmacı tekneleri ve kıyılara vuran cesetler ile açıklıktan ölen Afrikalılar bu paradoksun en belirgin örnekleri olarak yansımaktadırlar. Aynı zamanda sağlık imkânları olmadığı için hayatını kaybeden anne ve çocukların sayısı ciddi boyutlardadır. Bunun yanında eğitim hakkı elinden alınarak küçük yaşta ağır işlerde çalıştırılan çocuklar ve çocuk gelinler günümüz dünyasının gerçekleri arasındadır. Diğer taraftan “demokratikleştirme” adı altında dünyanın başka bölgelerini işgal eden ve buralarda binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olan siyasi iradeler insan haklarının sağlanması adına ciddi bir risk oluşturmaktadırlar. Paradoksun diğer boyutu ise insan haklarının sağlanması adına uluslararası organizasyonlara öncülük yapan ülkelerin bizatihi kendilerinin hak ihlallerine yol açmalarıdır. Dünyanın atmosferinin ve denizlerinin mütemadiyen söz konusu ülkeler tarafından kirletilmesi insan hayatını tehdit eden önemli faktörlerden yalnızca biridir.

Böylesi bir dünyada insan haklarının istenilen seviyede olduğunu iddia etmek oldukça zordur. Bununla birlikte devletin yüksek menfaatleri, ülke sınırlarının korunması, demokratik yönetim, yurttaşlık ve kültür haklar bağlamında sıklıkla insan haklarından ödün verildiği durumlar yaşanmaktadır. Söz konusu ihlallerin yaşanmasında insan hakları kuşaklarının fikirsel, siyasi, hukuki vb. bağlamda mevcut duruma ya da ideolojiye uygun yorumlarının/içtihatlarının de önemli bir rol oynadığı dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu tür yorumların yukarıda zikredilen hak ihlallerine zemin hazırlayıcı mahiyette olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede sağlıklı bir insan hakları bilincinin oluşması adına çocukların küçük yaştan itibaren insani bir eğitim almaları önemli bir gereksinimdir. Söz konusu eğitimin yapılandırılması bakımından eğitim anlayışının

³⁰ Şahin, “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme”, 714.

ve öğretmen eğitimin insani anlamda yeniden yapılandırılması elzem görünmektedir. Bununla birlikte “Eğitim hakkı olmayan, hayatını sürdürmek için gerekli besin maddelerine ulaşamayan ve sağlıksız bir çevrede yaşayan bireylerin yaşama hakkından söz etmek ne derecede doğrudur?” sorusu ile bir nevi çalışmamızın meramını ifade etmiş olmaktayız.

Netice itibarıyla insan hakları anlayışının oluşum sürecinde ortaya çıkmış olan üç kuşağın farklı hak türleri olmadığına anlaşılması önem arz etmektedir. Buna göre üç kuşakta ifade edilen haklar arasında vazgeçilmez bir ilişki söz konusudur ve haklar iç içedir. Öyle ki birinci kuşakta yer alan yaşama hakkı, daha teorik ve düşünsel bir anlam ihtiva ederken, çalışma, sağlık, beslenme, eğitim, çevre ve barış hakkı yaşama hakkının sağlanması ya da hayata geçmesi adına doğmuş haklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle teori ve pratik arasında iki yönlü, yadsınmaz bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insan hakları kuşakları arasında derece farklılığından ziyade, bütüncül bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Birinci kuşak hak olarak bilinen yaşama hakkının hayata geçmesi için ikinci ve üçüncü kuşak hakların yadsınmaması gerekmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde son yıllarda tartışılan dördüncü kuşak insan haklarının araştırma kapsamında yer almadığını ifade etmiştik. Ele almaya çalıştığımız analizlere istinaden dördüncü ve hatta beşinci kuşak hakların insan haklarının sağlanması yönelik birer teşebbüs olarak belireceklerini iddia etmemiz mümkündür.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Fransız Devriminin Birey-Devlet İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 3,4 (1989): 195-228.
- Akyıldız, Fulya. “Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2011): 39-60.
- Cicero. *Republic*, çev. N. Rudd. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Cranston, Maurice. “İnsan Hakları Nelerdir?”, çev. Atilla Yayla, *Sosyal Siyasal Teori* içinde, der. A. Yayla, 251-257. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.
- Çotuksöken, Betül. *İnsan Hakları ve Felsefe*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2012.
- Demirel, Orse. “İnsan Hakları Açısından Çevre Hakkı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2011.
- DeLaet, Debra L. *The Global Struggle for Human Rights: Universal Principles in World Politics*. Stamford: Cengage Learning, 2015.
- Direk, Mithat. *Tarım Tarihi ve Deontoloji*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2012.
- Freeman, Michael. “Human Rights”. in: *Politics in the Developing World*, ed. Peter Burnell, Vicky Randall, 353-372. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Gökpınar, Mahmut. “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 120 (2015): 11-72.
- Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011.
- Nozick, Robert. *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Öztek, Zafer. *Temel Sağlık Hizmetleri 1978-2018*. Ankara: Hasuder Yayınları, 2018.
- Rawls, John. *Bir Adalet Teorisi*, çev. Vedat Ahsen Coşar. İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2018.
- Şahin, Adil. “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 59 (2010): 711-766.
- Yeşilçayır, Celal. *İnsan Hakları Felsefesi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Yıldız, Naciye. “Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim”. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 11 (2008): 13-32. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

<https://ajanscyprus.com/haber-bm-den-carpici-rapor-her-11-saniyede-bir-anne-ya-da-bebek-oluyor-68045.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2020.